

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Staipekņu noteicējs

**Latvijas Dabas fonds
2012**

*“Staipekņu noteicējs” ir veidots ar Eiropas Savienības Eiropas Sociālā fonda finansiālu atbalstu.
Par noteicēja saturu atbild Latvijas Dabas fonds.*

Latvijā **staipekņu dzimtā** sastopamas septiņas sugas – apdzira, gada staipeknis, vālišu staipeknis, parastais plakanstaipeknis, trejvārpstu plakanstaipeknis, palu staipeknītis un mainīgais staipeknis (apdziru mēdz izdalīt arī atsevišķā dzimtā). Visas Latvijā sastopamās staipekņu sugas ir aizsargājamas un iekļautas Latvijas Sarkanajā grāmatā, to izmantošana dekoratīviem nolūkiem ir aizliegta.

Staipekņu dzimtas augi ietilpst staipekņu nodalījumā, kurš evolucionāri ir viens no visvecākajiem. Paleozojas ērā staipekņu pārstāvji bija pat vareni kokaugi, mūsdienās gan tikai pārstāvēti kā lakstaugi.

Staipekņi ir viengadīgi vai daudzgadīgi mūžzaļi lakstaugi ar sīkām lapām un lielākoties guļošu vai pacilu, ložņājošu stublāju, kuru garums var sasniegt pat 10 metrus. Visi staipekņi vairojas ar sporām, kuras attīstas sporu vācelītēs – sporangijos. Sporangiji aug uz sporofiliem, kuri stublāja vai zaru galotnē veido strobilus. Jauni strobili ir zaļā krāsā, bet pirms sporu izbiršanas tie kļūst dzelteni. Vertikālos un horizontālos zarus klāj nelielas īlenveida, lancetiskas vai zvīņveida lapiņas. Pie substrāta staipekņi piestiprinās ar piesaknēm.

Augu attīstības ciklā dominē bezdzimumpaaudze (sporofīts). Sporas pēc izsēšanās veido dzimumpaaudzi gametofītu (protalliju), kuras barošanās notiek ar mikorizas starpniecību. Gametofīts var attīstīties augsnē, tad tā attīstība noris vairākus gadus. Gametofīta attīstība uz augsnes nodrošina tā nobriešanu vienas sezonas laikā. Staipekņi vairojas ar sporām un veģetatīvi. Dažu staipekņu sugu attīstība no sporas līdz sporai var ilgt pat 20 gadus.

Daudzi staipekņu dzimtas augi ir indīgi, satur dažādus alkaloīdus. Meža dzīvnieki tos neēd. Mūsdienās staipekņus, biežāk gan to sporas, izmanto homeopātijā un farmakoloģijā.

Pasaulē staipekņi izplatīti mērenā klimata un tropu joslā. Kopā zināmas ap 485 sugas.

NESAJAUKT

Ja sugai ir kāda līdzīga suga, tad šeit dots īss apraksts, kā to atšķirt.

Apdzira *Huperzia selago*

IZSKATS Daudzgadīgs, tumši zaļs, neliels (7–20 cm) lakstaugs. Stublājs stāvs, kurš augšdaļā zarojas un veido apmēram vienāda garuma stāvus, satuvinātus zarus. Lapas (ga 0.5–0.8 cm) šauras, uz zariem pamīšus, ļoti blīvi. Sporu nesēji atšķirībā no citām staipekņu dzimtas sugām Latvijā nav zaru galotnē, bet gan atrodas stublāja vai zaru vidusdaļā. Sporu nesēji sīki, ieapaļi, grūti ieraugāmi asimilējošo lapu žāklēs [1]. Sporas nogatavojas no jūlija līdz oktobrim.

BIOTOPS Ēnaini, mitri skujkoku, galvenokārt egļu un skujkoku - egļu meži.

IZPLATĪBA Latvijā nereti visā teritorijā, īpaši valsts ziemeļi, vidus un austrumu daļā.

Foto: Valda Baroniņa

Gada staipeknis *Lycopodium annotinum*

Visbiežākā staipekņu suga Latvijā. Parasti veido dažāda lieluma klājeniskas audzes. Populācijas negatīvi ietekmē augu ievākšana dekoratīviem nolūkiem. Pašatjaunojas tikai ilgstošā laikā.

IZSKATS Daudzgadīgs, mūžzaļš lakstaugs ar garu (līdz 2 m), gulošu, sakņojošos stublāju un stāviem, 5-20 cm augstiem zariem. Lapas sīkas, 0.5–0.8 cm garas, uz stublāja un zariem pamīšus, tām nav bezkrāsainas smailes. Strobili vālveida, parasti pa vienam, sēdoši zaru galā [1], negatavi zaļi, gatavi blāvi dzeltenī.

BIOTOPS Ēnaini, mitri skujkoku un platlapju – skujkoku meži.

IZPLATĪBA Latvijā diezgan bieži visā valstī.

Foto: Valda Baroniņa

NESAJAUKT **Mainīgais staipeknis *Lycopodium dubium*** ir ļoti līdzīgs gada staipeknim – Latvijā konstatēts ļoti reti. Stublājs un zari īsāki un blīvāk aplapotī, lapas cietākas un vairāk piekļautas pie stublāja; mainīgais staipeknis izskatās drūknāks. Tas ir arī gaišāks zaļš, stublājs ar iežmaugām sadalīts acīm redzamos gadskārtu posmos. Ierakstīts Latvijas Sarkanajā grāmatā 1. kategorijā.

Vālišu staipeknis *Lycopodium clavatum*

IZSKATS Daudzgadīgs dzeltenzaļš lakstaugs ar garu (līdz 2 m), gulošu, sakņojošos stublāju un stāviem, 5–12 cm augstiem zariem. Lapas sīkas, 1–1,5 cm garas, uz stublāja un zariem pamīšus, beidzas ar garu, bezkrāsainu smaili. Strobili (vālveida sastati, kuros attīstas sporas) parasti pa divi vai trīs garos (ap 10 cm) kātos zaru galā [1], negatavi zaļi, gatavi blāvi dzeltenī. Sporas nogatavojas no jūlija līdz septembrim.

BIOTOPS Sausi skujkoku meži, platlapju – skujkoku meži, izcirtumi, mežmalas.

IZPLATĪBA Latvijā diezgan bieži visā teritorijā. Populācijas negatīvi ietekmē augu ievākšana dekoratīviem nolūkiem. Pašatjaunojas tikai ilgstošā laika posmā.

Foto: Valda Baroniņa

NESAJAUKT

Līdzīgajam gada staipeknim vālveida sporu sastati zara galā sēdoši, bez kāta (nevis ar kātu).

Parastais plakanstaipeknis *Diphasiastrum complanatum*

Dekoratīvs augs. Dekoratīvo īpašību dēļ lielo pilsētu tuvumā tiek izplūkts.

IZSKATS Daudzgadīgs, mūžzaļš, neliels (15–20 cm) lakstaugs. Pazemes stublājs garš (līdz 1,5 m), ložņājošs, atrodas līdz 5–10 cm dziļi augsnē. Virszemes stublājs stāvs, plakans. Zaru daudz, tie plakani, ap 2-5 mm plati, izplesti vēdekļveidā [1]. Zarojums dakšveidīgs. Lapas zvīņveida, zaru sānos ar atstāvošu galu, zaru apakšpusē sīkākas nekā virspusē. Sporu nesēji – strobili – līdz 3 cm gari, ar kātu (6–12 cm garš), pa 2 (retāk pa 1 vai 4) uz malējiem zariem [2]. Sporas nogatavojas augustā un septembrī.

BIOTOPS Sausi skujkoku meži, galvenokārt sils.

IZPLATĪBA Latvijā diezgan reti visā valstī, galvenokārt Gaujas un Daugavas baseinā, Rīgas līča kāpu joslā.

Foto: Valda Baroniņa

NESAJAUKT

Līdzīgs trejvārpu plakanstaipeknim. Atšķirams pēc vēdekļveidā izplestiem (nevis vairāk vai mazāk stāviem) zariem, zari salīdzinoši platāki.

Trejvārpu plakanstaipeknis *Diphasiastrum tristachyum*

IZSKATS Daudzgadīgs, zilganpelēks vai zilganzaļš, neliels (10–20 cm) lakstaugš. Pazemes stublājs garš (līdz 1,5 m), ložņājošs, atrodas 5–15 cm dziļi augsnē. Virszemes stublājs stāvs. Zaru daudz, tie stāvi, ap 1,5–2 mm plati, ciešā pušķī, izskatās iepelēki. Zarojums dakšveidīgs [1]. Lapas zvīņveida, zara sānos ar atstāvošu galu, abās zara pusēs vienāda izmēra. Sporu nesēji parasti pa 3 uz centrālā zara [2]. Sporofili dzeltenzaļi vai salmdzelteni, gals pēkšņi gari nosmailots. Sporas nogatavojas augustā un septembrī.

BIOTOPS Sausi skujkoku meži, izcirtumi.

IZPLATĪBA Latvijā reti, galvenokārt valsts centrālajā un rietumu daļā.

Foto: Ansis Opmanis

NESAJAUKT

Līdzīgs parastajam plakanstaipeknim. Atšķirams pēc stāviem un šaurākiem zariem.

Palu staipeknītis *Lycopodiella inundata*

Populācijas Latvijā nelielas, viegli iznīcināmas. Ezeru ūdens līmeņa izmaiņu un hidromeliorācijas dēļ vairākas atradnes – īpaši valsts centrālajā daļā - jau izzudušas.

IZSKATS Daudzgadīgs vai retāk viengadīgs, dzeltenzaļš, sīks (4–8 cm) lakstaugs. Stublājs pacils vai gulošs, 1–15 cm garš, visā stublāja garumā ar daudzām sīkām saknēm. Zari stāvi (2–5 cm), blīvi klāti ar nedaudz atstāvošām, lineārām (līdz 0,5 cm), pamīšus lapām. Lapas gals smails. Strobili sēdoši, pa vienam, zaru galos (1–3 cm gari) [1]. Sporofili dzeltenzaļi, vienādā garumā vai 1,5 reizes garāki par lapām. Sporas nogatavojas augustā un septembrī.

BIOTOPS Mitras, smilšainas vai pārpurvotas ezeru un upju palienes, pārejas purvi, augsto purvu malas. Suga nepanes citu augu konkurenci.

IZPLATĪBA Latvijā reti, galvenokārt valsts centrālajā un rietumu daļā. Austrumu daļā nav sastopams.

Foto: Ansis Opmanis

Izmantotā literatūra:

Baroniņa V., Lodziņa I. 1992. Populārzinātniskā Latvijas Sarkanā grāmata. Augi – izplatība, ekoloģija, aizsardzība. Izdevniecība Zinātne. Rīga. 140 lpp.

Eglīte Z., Šulcs V. 2000. Latvijas vaskulāro augu flora: Lycopodiophyta, Equisetophyta, Polypodiophyta. – Rīga: Latvijas Universitāte. 88 lpp.

Internetenciklopēdija "Latvijas daba" www.latvijasdaba.lv